

Conflict tussen historiciteit en literaire vrijheid

Problematiek en gebruik van Oudnoordse teksten bij de schildering van Auðr djúpúðga Ketilsdóttir

Sofie Vanherpen, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Universiteit Gent

Abstract

Introductie

Veruit de bekendste Oudnoordse teksten zijn de saga's. Traditioneel worden de Oudnoordse saga's ingeleid door *áttartala*, een lange genealogische opsomming van voorvaderen van het hoofdpersonage of van de familie die centraal staat in de saga. Zo een uitgebreide genealogie opent ook *Laxdæla saga*. Deze saga springt meteen in het oog, omdat het als een van de weinige saga's vrouwen op de voorgrond plaatst. Daar waar de genealogieën in de meeste saga's een rechtstreekse mannelijke lijn traceren naar een bekende voorvader, accentueert *Laxdæla saga* de vrouwelijke lijn. Meer zelfs, *Laxdæla saga* belicht het leven en de verwezenlijkingen van een stammoeder. Deze stamvrouw heet Auðr djúpúðga Ketilsdóttir; in *Laxdæla saga* gekend onder de naam Unnr¹. Haar bijnaam *djúpúðga* betekent de 'zeer wijze' of de 'bedachtzame'. De inleidende hoofdstukken van de saga doen enkel eer aan deze bijnaam en bevestigen Auðr's wijsheid en bedachtzaamheid. Bovendien benadrukken ze de uitzonderlijke rol en positie van Auðr als vrouw rond de eeuwwisseling van negende naar tiende eeuw.

[...O]k þykkjask menn varla dömi til finna, at einn kvenmaðr hafi komizk í brott ór þvílíkum ófriði með jafnmiklu fé ok föruneyti; má af því marka, at hon var mikit afbragð annarra kvenna. (Sveinsson 1934: 7)

[...A]nd people say it is hard to find another example of a woman managing to escape from such a hostile situation with as much wealth and as much followers. It shows what an exceptional woman Unn is. (Kunz 2008: 6)

Voorgaand onderzoek bevestigde Auðr's uitzonderlijke positie. Net zoals de genealogie van *Laxdæla saga* als introductie dient voor het echte verhaal, wordt deze vrouw in studies als opstap gebruikt om die andere uitzonderlijke vrouw uit de saga, Guðrun Osvífsdóttir, in het licht te plaatsen en haar rol in het verhaal te analyseren.² Met mijn doctoraatsonderzoek wil ik deze grande dame van de Oudnoordse literatuur de aandacht geven die zij verdient. Een eerste deel en belangrijk onderdeel van mijn onderzoek zal bestaan uit het schilderen van een portret van Auðr zoals zij in de literatuur voorkomt. Deze portrettering mag niet verward worden met een klassieke biografie. Ondanks het feit dat Auðr daadwerkelijk bestaan heeft, is er zoals uit deze paper zal blijken een groot onderscheid tussen de Auðr die we leren kennen

¹ Enkel in *Laxdæla saga* staat Auðr bekend onder de naam Unnr. De ene naam is een oudere vorm van dezelfde meisjesnaam. In alle bronnen is haar bijnaam *djúpúðga*, behalve in *Færeyinga saga* waar ze Auður hin djúpauðga heet. Dit laatste betekent zoveel als 'enorm rijk'.

² Voorbeelden van dit onderzoek zijn onder andere Helga Kress' *Máttugar meyjar: íslensk fornþekkingarsaga* (1993), Loren Auerbach's *Female experience and authorial intention in Laxdæla saga* (1998) en Patricia L. Conroy's *Laxdæla saga and Eiríks saga rauða: Narrative Structure* (1980).

uit de literatuur en de historische figuur Auðr die leefde in de *landnámsöld*³. Het conflict tussen de literaire en de historische vrouw wordt ook weerspiegeld in het conflict tussen historiciteit en literaire vrijheid in de bronnen die over haar verhalen. Aan de hand van bronnenonderzoek wil ik een beeld vormen van Auðr. De informatie en gegevens uit de verschillende bronnen zullen als puzzelstukjes samengevoegd worden om zo te komen tot een volledig portret van deze opmerkelijke vrouw. Om een zo gevarieerd en volledig mogelijk beeld van haar te schetsen zullen uiteenlopende bronnen geraadpleegd worden: de *Íslendingasögur* zoals *Laxdæla saga*, *Eyrbyggja saga*, *Grettis saga*; koningssaga's en andere saga's zoals *Eiríks saga rauða*, *Heimskringla* en in het bijzonder *Haralds saga hins hárfagra*, *Orkneyinga saga*, *Færeyinga saga*; historische en didactische werken waaronder *Íslendingabók* en *Landnámabók*; de *Irish Annals* waaronder *Annal of the Four Masters*; en tenslotte de wetteksten *Grágás* en *Gulathing* ... om er slechts enkele te noemen. Deze paper zal zich toespitsen op de Oudnoordse bronnen. Bij deze Oudnoordse bronnen kunnen twee grote groepen onderscheiden worden: de literaire en de historische bronnen. Uit deze paper zal blijken dat het onderscheid tussen deze twee groepen soms heel vaag is en dat historiciteit en literaire vrijheid vaak hand in hand gaan. Eerst komen de literaire bronnen of de saga's aan bod. Saga's behoren tot het literaire erfgoed van IJsland, toch hebben ze daarnaast ook een uitgesproken historisch karakter. Daarbij kan een onderscheid gemaakt worden tussen de meer literaire *Íslendingasögur* en de semihistoriografische werken als de koningssaga's. Daarna worden de historiografische bronnen besproken. Eerst worden de IJslandse annalen *Landnámabók* en *Íslendingabók* besproken, daarna volgt een bespreking van de Oudnoordse wetboeken.

In mijn referaat zal ik elk van deze vier bronnen nader toelichten met daarbij specifieke aandacht voor het literaire en historische karakter van ieder genre. Daarnaast wil ik ook aantonen dat het onderscheid tussen literaire creativiteit en historische feiten niet strikt van elkaar gescheiden kunnen worden.

***Íslendingasögur* of de familiesaga's**

- Wat?

Anonieme verhalen waarbij IJslandse familie of individu centraal staat tijdens de söguöld [= landnámsöld (870-930) tot einde republiek (1030)].

e.g. in *Laxdæla saga* Guðrun Ósvífsdóttir, in *Eyrbyggja saga* Snorri Þorgrímsson of Snorri Goði

- Ontstaan:

Letterlijk spreekt men van “setja samman” (= samenstellen).

Ontstaan van de saga's wordt gereflecteerd in de discussie freeprose-theorie vs. bookprose-theorie. Freeprose (Heusler): mondelinge traditie en þáttur staan aan oorsprong van de sagaliteratuur; e.g. Bollapáttur. Bookprose (Sigurður Nordal en de Icelandic school): saga's zijn creaties van de auteur; e.g. Íslenzk Fornrit-edities. Nu consensus: ‘The saga sources are admirably suited to certain social and legal historical inquiries concerning the time in which they were written.’ (Miller 1990: 45).

³ Landnámsöld is de periode van ca. 870 tot ca. 930 waarin IJsland door Noorse kolonisten werd bevolkt. In ca. 870-872 vestigt Ingólfur Arnarson zich als eerste permanent op IJsland. Tegen 930 is IJsland vrijwel volledig gekoloniseerd en deze periode wordt afgesloten met de oprichting van het Alþingi in Þingvellir in ca. 930.

- Historiciteit:

Historische feiten en personages, gebruik van oriëntatiepunten, beschrijving van oude en heidense gebruiken, referentie naar bronnen, áttartala of genealogieën.

***Heimskringla* en andere semihistoriografische bronnen**

- Wat?

Drie groepen:

1. de koningssaga's die verhalen over Noorse koningen: e.g. Heimskringla van Snorri Sturlusson
2. Orkneyinga saga en Færeyinga saga over de “jarls” of hoofdmannen op de Orcaden of de Faeröer
3. Grœnlendingasaga en Eiríks saga rauða over de ontdekkingsreizen naar Amerika en Groenland

- Heimskringla

Geschreven door Snorri Sturlusson rond ca. 1230: e.g. Haraldr saga hinns hárfagri. Snorri heeft een geheel eigen visie op concept ‘geschiedenis’. Hij maakt gebruik van geschreven bronnen: *Morkinskinna* en *Fagrskinna*, *Historia de antiquitate regum Norvagiensium* van Theodoricus, de *Historia Norwegiæ*, *Orkneyinga saga* en *Færeyinga saga*, *Skjöldunga saga* en het werk van Ari Þorgilsson inn fróði. Daarnaast benadrukt hij de betrouwbaarheid van orale bronnen.

- Orkneyinga saga en Færeyinga saga

Bewaard in Flateyrbók of GkS 1005 fol. en zijn twee unieke historische documenten. Zij vermelden Auður slechts heel kort in hun openingspassage, vandaar dat ik minder aandacht aan hen zal schenken.

Auður hin djúpauðga fór til Íslands og kom við Færeyjar og gifti þar Ólöfu dóttur Þorsteins rauðs, og er þaðan kominn hinn mesti kynþáttur Færeyinga, er þeir kalla Götuskeggja, er byggðu í Austurey. (openingshoofdstuk *Færeyinga saga*)

Auður hin djúpauðga reisde naar IJsland en kwam langs de Faeröer en huwde daar Ólöfur, de dochter van Þorstein de rode, uitend van haar stamden de belangrijkste familie van de Faeröer af, en zij worden de Götuskeggja genoemd, en woonden op Austurey. (eigen vertaling)

- Grœnlendingasaga en Eiríks saga rauða

Net zoals de voorgaande saga's zijn ook deze saga's unieke historische documenten: “[T]heir real significance is that they so greatly enlarge our knowledge and understanding of the event itself: they illuminate history with humanity.” (Pálsson 1965: 29)

Bewaard in twee manuscripten: Hauksbók en Skálholtsbók. Voornamelijk Hauksbók is een mooie illustratie van het principe van de creatieve vrijheid van de auteur. En beide manuscripten verschillen in die mate dat ze de centrale vraag van deze paper op een treffende manier illustreren.

Archeologie: de ontdekking van L' Anse sur Meadows door de Ingstads ondersteunt de historische waarde van de saga's.

Íslendingabók en Landnámabók

- Íslendingabók

Geschreven door Ari Þorgilsson hinn fróði ca. 1122 en 1133:

En hvatki es missagt es í fræðum þessum, þá es skylt at hafa þat heldr, es sannara reynisk. (Benediktsson 1986: 3)

But if anything is mistaken in this book, one should prefer whatever proves to be more accurate. (Magnusson 2005:194)

Bewaard in twee zeventiende-eeuwse manuscripten: AM 113a fol. en AM 113B fol. door Jón Erlendsson neergepend:

Auðr, dóttir Ketils flatnefs, hersir nóænn, byggði vestr í Breiðafirði; *þaðan eru Breiðafirðingar komnir*. (Benediktsson 1986: 6)

Auðr, dochter van de Noorse heerser Ketil flatnef, leefde in het westen van Breiðafjord; van wie de mensen van Breiðafjord afstammen. (eigen vertaling)

- Landnámabók:

Vaste formule in Íslendingabók: naam van de kolonist, de plaats waar hij/zij zich vestigt en 'þaðan eru ... komnir'. In de Kollskeggr-passage van Landnámabók vindt men een gelijkaardige zinsconstructie:

Egill enn rauði hét maðr, er nam Norðrfjörð ok bjó á Nesi ut; han son var Óláfr, *er Nesmenn eru frá komnir*. (Benediktsson 1986: 306)

Er is een man die Egill de Rode heet, hij koloniseerde Norðrfjörð en woonde in Nesi; zijn zoon was Óláfr, van wie de *Nesmenn* (bewoners van Nesi) afstammen. (eigen vertaling)

Van Landnámabók zijn verschillende manuscripten bewaard gebleven. Opvallend is dat Haukr Erlendsson naast *Eiríks saga rauða* ook een versie van Landnámabók copieerde. Voor Landnámabók deed hij een beroep op uiteenlopende bronnen. "Neither of them [Sturla and Haukr] was very critical of his sources, and both used sagas and other writings from the thirteenth century which were more or less fiction." (Benediktsson 1966-69: 279) Hij vermeldt de mannen die voor het eerst over de kolonisering van IJsland schreven.

Nú er yfir farit um landnám þau, er verit hafa á Íslandi, eptir því sem fróðir menn hafa skrifat, fyrst Ari prestr hinn fróði Þorgilsson ok Kolskeggr hinn vitri. En þessa bók ritaða <ek>, Haukr Erlendsson, eptir þeirri bók, [...]. (Benediktsson 1986: 395)

Nu is het verhaal over de kolonisering van IJsland ten einde, zoals twee geleerde mannen het eerst hebben neergeschreven, de priester Ari hinn fróði Þorgilsson en Kolskeggr hinn vitri. En dit boek heb ik, Haukr Erlendsson, geschreven naar het voorbeeld van hun boek. (eigen vertaling)

Archeologie: ondersteuning van feiten in beide bronnen door ontdekking van restanten van eerste kolonist Ingolfr in ca. 874 in Reykjavík.

Grágás

- Situering:

In 930 wordt het alþing (parlement) opgericht en Úlfljótr brengt wetten naar IJsland (gebaseerd op Gulathing). Pas in 1117-1118 worden wetten neergeschreven. Bewaard in 2 manuscripten: Konungsbók (ca. 1260) en Staðarhólsbók (ca. 1280).

- Specifieke problematiek:

De bewaarde wetten representeren de wetten die gelden in de dertiende eeuw. De wetten die in de saga's vermeld worden dateren uit een periode waarin wetten mondeling werden geciteerd. Dit leidt tot discrepanties wat mooi geïllustreerd wordt in de zogenaamde Broka-Auðr episode in Laxdœla saga (niet te verwarren met Auðr djúpúðga Ketilsdóttir).

Einn dag spurði Þórðr Ingunnarson Guðrúnu, hvat konu varðaði, ef hon væri í brókum jafnan svá sem karlar. Guðrún svarar: “Slíkt víti á konum at skapa fyrir þat á sitt hóf sem karlmanni, ef hann hefir höfuðsmátt svá mikla, at sjái geirvrtur hans berar, brautgangss ök hvárttveggja.” (Sveinsson 1934: 96)

Op een dag vroeg Þórðr Ingunnarson aan Guðrun wat de gevolgen zijn voor een vrouw als ze een broek draagt zoals mannen. Guðrun antwoordde: “Als vrouwen gekleed gaan als mannen, krijgen ze dezelfde behandeling als mannen die hemden dragen die te laag zijn uitgesneden, beiden zijn grond voor een scheiding. (eigen vertaling)

In Grágás wordt dit gedrag met een veel zwaardere straf berecht, nl. verbanning.

Ef konur gerask svá afsið a, at þær ganga í karlfoztum eð a hverngi karla sið er þær hafa fyrir breytni sakir, ok svá karlar þeir er kvenna sið hafa hverngi veg er þat er, þá varð ar þat fjozrbaugsgarð, hvárum sem þat gera. (Finsen 1974: 1, 47).

Als vrouwen zich zo pervers gedragen dat ze in mannelijke kleren rondgaan, of zich het gedrag van een man aanmeten dat afwijkend kan genoemd worden, en ook zo voor mannen die het gedrag van vrouwen overnemen, hoe het ook zij, dit wordt bestraft met verbanning, om wie het ook mag gaan. (eigen vertaling)

Conclusie

Bij een grondige studie en het gebruik van al deze werken als bronnen voor een schildering van de historische en tevens literaire figuur Auðr djúpúðga Ketilsdóttir gaan feit en fictie hand in hand. Bovendien bieden al deze bronnen een unieke kijk op de geschiedenis van IJsland in de bestudeerde periode. Mijn doctoraatsproject is dus zowel een literatuurstudie als een historische studie.

Bibliografie

- Andersson, Theodore M. The growth of the medieval Icelandic saga (1180-1280). Ithaca: Cornell University Press, 2006.
- Auerbach, Loren. „Female experience and authorial intention in Laxdæla saga.” Saga-book 25.1 (1998): 30-52.
- Bagge, Sverre. Society and politics in Snorri Sturluson's Heimskringla. Berkely: University of California Press, 1991.
- Barnes, Micheal. A new introduction to Old Norse. London: Viking Society for Northern Research, 1999.
- Benediktsson, Jakob, vert. Íslendingabók. Landnámabók. Reykjavík: Hið Íslenska Fornritafélag, 1986.
- . „Landnámabók: some remarks on its value as a historical source.” Saga-book 17 (1966-1969): 275-292.
- Clover, Carol J. Old Norse-Icelandic literature: a critical guide. Ithaca: Cornell University Press, 1985.
- Conroy, Patricia L. „Laxdæla saga and Eiríks saga rauða: narrative structure.” Arkiv för nordisk filologi 95 (1980): 116-125.
- Cook, Robert. „Women and men in Laxdæla saga.” Skáldskaparmál 2 (1992): 34-59.
- Finlay, Alison. „Betrothal and women's autonomy in Laxdæla saga and the poets' sagas.” Skáldskaparmál 4 (1997): 107-127.
- Finsen, Vilhjálmur. Grágás. Konungsbók. Odense: Odense Universitetsforlag, 1974.
- Grønlie, Siân, vert. Íslendingabók - Kristini saga. The book of Icelanders and the story of the conversion. London: Viking Society for Northern Research, 2006.
- Hallberg, Peter. „Ja, Knýtlinga Saga und Laxdæla Saga sind Schöpfungen eines Mannes.” Mediaeval Scandinavia 11 (1978-1979): 179-192.
- . „Ólafr Þórðarson hvítaskáld, Knýtlinga saga og Laxdæla saga: en motkritik.” Arkiv för nordisk filologi 80 (1965): 123-156.
- . Ólafr Þórðarson hvítaskáld, Knýtlinga saga og Laxdæla saga: ett försök till språklig författarbestämning. Reykjavík: Heimspekideild Háskóla Íslands, 1963.
- Heller, Rolf. „Knýtlinga Saga und Laxdæla Saga: Schöpfungen eines Mannes?” Mediaeval Scandinavia 11 (1978-1979): 163-178.
- . Literarisches Schaffen in der Laxdæla Saga: die Entstehung der Berichte über Olaf Pfaus Herkunft und Jugend. Halle: Niemeyer, 1960.
- Hermann, Pernille. „Concepts of memory and approaches to the past in medieval Icelandic literature.” Scandinavian studies 81.3 (2009): 287-308.

- Heusler, Andreas. Die Anfänge der isländischen Saga. Berlin: Reimer, 1914.
- Ingstad, Helge en Anne Stine Ingstad. The Viking Discovery of America: The Excavation of a Norse Settlement in L'Anse Aux Meadows, Newfoundland. New York: Checkmark books, 2001.
- Ingstad, Helge. Land under the Pole Star: a voyage to the Norse settlements of Greenland and the saga of the people that vanished. Vert. Naomi Walford. Bedford: St Martins Press, 1966.
- . Vesterveg til Vinland: oppdagelsen av norrøne boplasser i Nord-Amerika. Oslo: Gyldendal, 1965.
- Jansson, Sven B. F. Sagorna om Vinland. Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1944.
- Kress, Helga. Máttugar meyjar: íslensk fornbókmenntasaga. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 1993.
- . „Meget samstavet må det tykkes deg: om kvinneopprør og genretvang i Sagaen om Laksdölene.” Historisk tidsskrift 3 (1980): 266-280.
- Kunz, Keneva, vert. The saga of the people of Laxardal and Boli Bollason's tale. London: Penguin, 2008.
- Magnusson, Magnus en Hermann Pállson, The Vinland sagas: the Norse discovery of America. Harmondsworth: Penguin, 1965.
- Magnusson, Magnus. Iceland saga. Stroud: Tempus, 2005.
- Meulengracht Sørensen, Preben. Fortælling og ære: Studier i islændingesagaerne. Oslo: Universitetsforlaget, 1995.
- . Saga og samfund: en införling i oldislandsk litteratur. København: Berlingske, 1977.
- . The unmanly man: concepts of sexual defamation in early Northern society. Vert. Joan Turville-Petre. Odense: Odense university press, 1983.
- Miller, William I. Bloodtaking and peacemaking: feud, law and society in saga Iceland. Chicago: University of Chicago Press, 1990.
- Ólason, Vésteinn. Dialogues with the Viking Age, narration and representation in the sagas of the Icelanders. Reykjavík: Heimskringla, 1998.
- Ólason, Vésteinn. „Family sagas.” McTurk, Rory. A companion to Old Norse-Icelandic literature and culture. Malden: Blackwell, 2007. 101-118.
- Pálsson, Hermann en Magnus Magnusson, Laxdæla saga. Harmondsworth: Penguin, 1969.
- Pálsson, Hermann en Paul Edwards, Eyrbyggja saga. Harmondsworth: Penguin, 1989.
- . The Orkneyinga saga. The history of the earls of Orkney. Vert. Hermann Pálsson en Paul Edwards. Harmondsworth: Penguin, 1978.
- Pulsiano, Phillip en Kirsten Wolf, Medieval Scandinavia: an encyclopedia. New York: Garland, 1993.
- Sigurðsson, Gísli. „Orality and literacy in the sagas of Icelanders.” McTurk, Rory. A companion to Old Norse-Icelandic literature and culture. Malden: Blackwell, 2007. 285-301.

Smelser, Marshall. „Medieval Europeans in America: latest findings.” The history teacher 1.1 (1967): 7-15.

Spiegel, Gabrielle. „Genealogy: form and function in medieval historical narrative.” History and theory 22.1 (1983): 43-53.

Spiegel, Gabrielle M. „History, historicism, and the social logic of the text in the Middle Ages.” Speculum 65.1 (1990): 59-86.

Sveinsson, Einar Ó., vert. Laxdæla saga; Halldórs þættir; Snorrasonar Stúfs þáttir. Reykjavík: Hið Íslenska Fornritafélag, 1934.

Þorláksson, Helgi. „Historical background: Iceland 870-1400.” McTurk, Rory. A companion to Old Norse-Icelandic literature and culture. Malden: Blackwell, 2007. 136-154.

Tulinius, Torfi H. „Saga as a myth: the family sagas and social reality in 13th-century Iceland.” Old Norse myths, literature and society. Sydney: s.n., 2000. 526-539.

Vésteinsson, Orri en e.a. Reykjavík 871±2: Landnámssýningin - The settlement exhibition. Reykjavík: Minjasafn Reykjavíkur, 2006.

Whaley, Diana. Heimskringla: an introduction. London: Viking Society for Northern Research, 1991.

Würth, Stefanie. „Historiography and pseudo-history.” McTurk, Rory. A companion to Old Norse-Icelandic literature and culture. Malden: Blackwell, 2007. 155-172.